

Begeerte heeft ons aangeraakt

Thema Hans Weigand

Hoe werkt begeerte? Hans Weigand onderzoekt dit thema van het tiende gebod van de decaloog met behulp van René Girard.

Volgens de zichzelf Paulinisch materialist noemende filosoof Slavoj Žižek is Coca Cola het beste voorbeeld van hoe begeerte in de moderne wereld werkt. Het is niet bijzonder dorstlessend en hoe meer je ervan drinkt, hoe meer dorst je krijgt. En wat drink je eigenlijk nog als je Cola Light drinkt? Niets vermomd als iets. "The direct embodiment (...) of the pure surplus of enjoyment over standard satisfactions, of the mysterious and elusive X we are all after in our compulsive consumption of merchandise" (22). De menselijke begeerte is blijkbaar niet zo rationeel als de modellen van de homo economicus ons doen geloven. Modellen die de begrensdheid van onze rationaliteit erkennen, zoals Herbert Simon's concept van "bounded rationality" kunnen aan de realiteit al wat meer recht doen, maar zeggen nog niets van hoe begeerte werkt. Dat laatste willen we in dit artikel onderzoeken aan de hand van de mimetische theorie van René Girard en beginnend bij het tiende gebod (Ex. 20:17): gij zult niet begeren (...) iets dat van uw naaste is.

Wat van uw naaste is

Het tiende gebod is van alle tien geboden het moeilijkst in wetgeving af te dwingen, maar kan tegelijk wel gezien worden als een van de meest fundamentele. Het gebod is des te opvallender als we ons realiseren dat we als mensen eigenlijk niets anders doen dan begeren wat van onze naaste is. Of iets algemener gezegd, dat we de ander nemen als voorbeeld. Van alle dieren is de mens het meest geneigd tot nabootsen, zei Aristoteles al in *Poetica*. Je zou het ook zo kunnen zeggen: waar dieren vooral geleid worden door wat we instinct noemen en drijven, en zich dus niet hoeven af te vragen wat begerenswaardig is, is dat voor de mens verre van vanzelfsprekend. Voortdurend geconfronteerd met situaties van onzekerheid en wat Weick noemt 'equivocality' lijkt het erop dat de mens een strategie heeft bedacht: als je zelf niet weet wat begerenswaardig is, dan kun je altijd nog kijken naar wat anderen begerenswaardig vinden, dan ben je in elk geval niet slechter af

Als we goed kijken zien we hier dagelijks voorbeelden van. Zo zie je dat als je een aantal kinderen in een kamer met speelgoed zet, genoeg voor iedereen, dat er toch heel snel ruzie kan ontstaan over juist dat ene ding. Is het omdat dat zoveel mooier en interessanter is dan de andere dingen? Of is het zo dat als een kind interesse toont in het speelgoed, of lijkt te tonen, deze interesse door de anderen meteen onbewust wordt opgepikt?

Spiegelneuronen

Vanuit economisch perspectief kun je over deze nabootsing spreken als een strategie. Vanuit de neuropsychologie kun je de neiging tot nabootsing in verband brengen met de spiegelneuronen die in de jaren negentig in Parma zijn ontdekt. Hoewel de betekenis hiervan nog steeds nader onderzocht moet worden, is de aanwezigheid wel duidelijk aangetoond. Als dieren naar voedsel grijpen worden hersencellen actief in het premotorisch gebied dat zo wordt genoemd omdat bewegingen daar worden voorbereid. Met behulp van elektroden kan de activiteit van een enkele zenuwcel gemeten worden, bijvoorbeeld wanneer een aap naar een banaan grijpt. Het intrigerende is dat *dezelfde* zenuwcellen ook geactiveerd worden als de aap deze handeling ziet uitgevoerd worden door een andere aap op een monitor. Inmiddels zijn deze spiegelneuronen ook bij de mens aangetoond. Bovendien bleek de spiegeling verder te gaan dan een beweging op zich, maar herkent ze ook de bedoeling. De beweging om een banaan te pakken activeert andere spiegelneuronen dan de beweging om een stok weg te gooien. Spiegelneuronen blijken een grote rol te spelen in het interpreteren van emoties. Empathie is dus iets wat normaalgesproken ons is aangeboren. Interessant is dat Adam Smith destijds al uitgebreid over empathie heeft geschreven onder de term *sympathie*. Voor de vader van de moderne economie was deze empathie fundamenteel. Het is daardoor dat de slager of de bakker de verlangens van zijn klanten kan kennen en daarop kan inspelen, en niet door zijn welwillendheid.

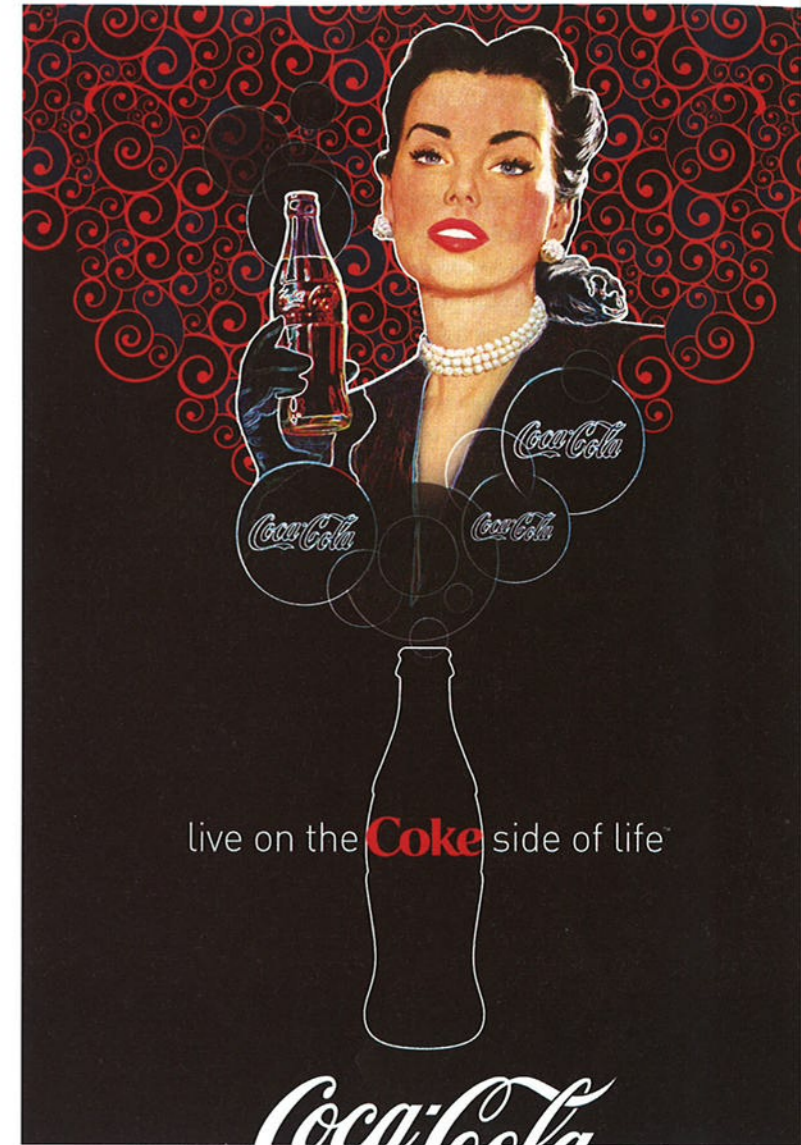
Mimese

René Girard die voor nabootsing het woord mimese gebruikt en een theorie heeft ontwikkeld over mimetische begeerte, heeft dit niet gedaan op basis van psychologie of economie, maar op basis van de literatuur. In *De Romantische Leugen en de Romaneske Waarheid* (1961) analyseert hij de moderne, westerse literatuur, van Cervantes tot Proust, en hij vond daarin een aantal terugkerende patronen die allemaal samenhangen met mimetische begeerte. Waarom raakt de hoofdpersoon, bijvoorbeeld in Dostojewski's *De Eeuwige Echtgenoot*, verliefd op die vrouw? Waarom kan hij daartoe pas komen nadat anderen hem de vrouw hebben aangewezen, en verflauwt zijn liefde als er geen rivalen meer zijn? Waarom doet de hoofdpersoon van Proust zo veel moeite om in de Parijse salons binnen te komen? De reden is dat zijn begeerte niet geleid wordt door de objectiviteit (het niveau van de salons), noch door de subjectiviteit (zijn eigen voorkeuren), maar door de *ander*. Als deze salons worden begeerd, dan moeten ze wel begerenswaardig zijn. Het romaneske talent van Proust uit zich dan vervolgens hierin dat hij ook schrijft over de ontgoocheling van de ik-figuur als hij zijn doel daadwerkelijk bereikt. De salon blijkt tamelijk banaal te zijn. In een wereld geleid door mimetische begeerten is deze ontgoocheling niet een ongelukkig toeval, maar een noodzakelijk gevolg. En dus gaan we door van de ene begeerte naar de andere, van de ene teleurstelling naar de andere, zonder ooit de 'mysterious and elusive X' te bereiken. Iets wat in steeds meer moderne romans expliciet wordt gemaakt en zelfs tot doel:

Of is ons heimelijk bewust dat wij het essentiële dat wij begeren, nooit zullen zien? Op het vertrek komt het aan, op de steeds hernieuwde poging, het zich niet gewonnen geven. (F.C. Terborgh, motto van Oek de Jong's *Opwaaiende Zomerjurken*)

Vanuit de mimetische theorie is schaarste geen uitgangspunt maar een gevolg

Het interessante van de mimetische theorie is niet de constatering van de mimetische begeerte als zodanig – we kennen deze al op vele manieren, bijvoorbeeld in wat de managementliteratuur het 'bandwagon effect' wordt genoemd – maar dat zij systematisch de consequenties ervan doordenkt voor de menselijke samenleving. Ook geeft zij een verdieping aan het tamelijk platte idee van imitatie door te laten zien dat dit grotendeels een onbewust proces is, dat wil zeggen, iets waar het subject niet bewust voor kiest maar dat hij juist voor zichzelf probeert te ontkennen. Het gaat er dus niet alleen om de vele vormen van imitatie en volggedrag te identificeren maar juist ook alle praktijken en ideologieën waarmee mensen trachten daarboven uit te stijgen.

Gij zult niet begeren

Als het mimetisch begeren zo menselijk is, waarom zegt het gebod dan dat we dat *niet* moeten doen? Zou het juist niet heel goed zijn voor de economie als we meer zouden begeren? En als het voorbeeld van anderen, op straat of in de tv-reclames of Facebook, daarbij kan helpen, dan is dat toch prachtig? In onze tijd kunnen we dat misschien vinden, maar door de geschiedenis van de mensheid heen was het antwoord anders. Traditionele samenlevingen waren zich bewust van de risico's van het nabootsen. Door de 17e-eeuwse filosoof Thomas Hobbes werd dat gevoeld en het werd zelfs de basis voor zijn staatsleer. Nadat hij heeft vastgesteld dat mensen grotendeels gelijk zijn in capaciteiten, schrijft hij:

Uit het feit dat wij gelijke mogelijkheden hebben, volgt dat wij gelijke hoop kunnen koesteren. Daarom worden twee mensen elkaars vijanden als zij dezelfde zaak begeren, waarvan zij niet beide tegelijk kunnen genieten (Hobbes, aangehaald in *Achterhuis*, 25)

Van deze vijandschap lezen we in de oude verhalen en mythen. De Trojaanse oorlog begon om een vrouw, en de wrok van Achilles. Het thema van de Ilias, vond eveneens zijn grond in

de rivaliteit om een vrouw. De Bijbel begint met het verhaal van Kaïn en Abel. Wanneer de een wel de gunst van God lijkt te ontvangen en de ander niet, liggen ressentiment en broedermoord op de loer. En aangezien de ene moord de ander oproept (over mimese gesproken), is dit niet alleen een persoonlijke tragedie maar ook een gevaar voor de samenleving als geheel. We zien dan ook dat traditionele culturen op allerlei manieren proberen om de mimetische begeerte *niet* te stimuleren, maar juist in toom te houden. Bijvoorbeeld door het domein van de man en dat van de vrouw af te bakenen (gender). Een ander voorbeeld is het incestverbod, een van de meest universele culturele verschijnselen. Voor het incestverbod zijn in de loop van de tijd verschillende verklaringen gegeven, maar het beste lijkt het gezien te kunnen worden als een poging om de schaarste aan vrouwen, de mimetische strijd tussen mannen om de beschikbare vrouwen, te voorkomen (Achterhuis, 49).

Schaarste

Hier viel het woord 'schaarste'. Voor moderne economen een uitgangspunt. Vanuit de mimetische theorie is schaarste echter geen uitgangspunt maar een gevolg. Als we onbeteugeld begeren wat de ander begeert, zal er altijd schaarste ervaren worden (subjectief) en daadwerkelijk schaarste ontstaan (objectief). De cultuur kan met dit menselijk gegeven op verschillende manieren omgaan. De schaarste als uitgangspunt te nemen is een modern verschijnsel. In de woorden van Baudrillard:

Het gaat hier om een schaarste die de 'eerste samenlevingen van overvloed', zoals beschreven door Marshall Sahlins, niet kenden (Baudrillard, 1986:54. Aangehaald in Achterhuis, 48).

Baudrillard verwijst naar Sahlins's *Stone Age Economics*. Deze beschrijft dat primitieve samenlevingen over het algemeen een overvloed kenden. Hij geeft ook aan hoe in deze samenlevingen het wegschenken van rijkdom en wederkerigheid in het geven werd gestimuleerd. Te grote economische ongelijkheid is gevaarlijk. Mozaïsche instellingen als het sabbatsjaar en het jubeljaar kunnen worden begrepen tegen deze achtergrond. De homo faber moet ook van ophouden weten. Om te rusten en van het goede te genieten, maar ook om te grote productie en de aanwakking van maatschappelijke rivaliteit te voorkomen. Dat de primitieve samenlevingen deze vorm van schaarste niet kenden, betekent overigens niet dat deze mensen op zichzelf beter waren (het idee van de 'bon sauvage', de mens als edele wilde). Het is goed, op te merken dat het ontstaan van de moderne schaarste tegelijkertijd een bevrijding betekende van traditionele verplichtingen. Schaarste is in meer opzichten een ambivalent begrip (Dumouchel, 1984). In de moderne tijd is schaarste de manier waarop de economie (zowel de leer als de praktijk) wordt vormgegeven, en onlosmakelijk verbonden met individualisering. De huidige schaarste in de zorg is hiervan een goed voorbeeld.

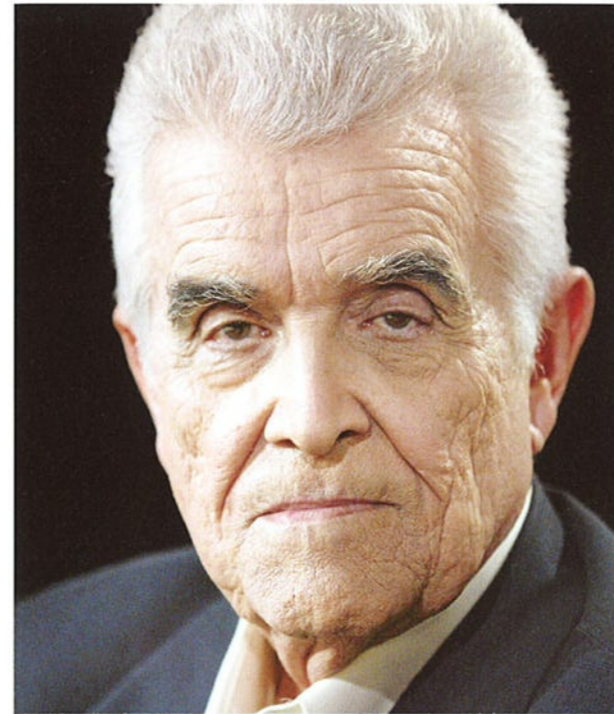
Begeerte heeft ons aangeraakt

In het volgende wil ik aan de hand van een mooi artikel van John Daniels kort de relatie bespreken van Girards mimeti-

sche begeerte met vergelijkbare concepten van Hegel en Deleuze en daarbij enkele perspectieven naar voren halen die in het bovenstaande nog ontbreken. Begeerte is bij Hegel een stap in de richting van zelfbewustzijn die gemaakt wordt wanneer het subject zijn aandacht afwendt van alle objecten om zich heen en zich bewust wordt van een tekort. Begeerte is de 'geopenbaarde leegheid'. Hieruit komt een zuiging naar voren naar erkenning of prestige, de dialectiek van meester en slaaf. De model-obstakelverhouding die Girard ziet ontstaan als gevolg van de mimetische begeerte (de fascinatie met de ander die het object tegelijk begeerlijk maakt en blokkeert), kan goed in termen van deze strijd om het meesterschap worden beschreven, maar dan wel als een afgeleide van de meer fundamentele mimetische begeerte. Girard spreekt in dat verband van *metafysische* begeerte. Daarmee bedoelt hij niet een begeerte naar een hogere werkelijkheid, maar wil hij aangeven dat het op een gegeven moment niet meer draait om materiële objecten, en het hebben van objecten (wat toch alleen maar teleurstelt), maar om Zijn. Een zelfstandig, niet afhankelijk Zijn. Je zou ook kunnen zeggen: niet volgeling, maar model zijn. Voor zover objecten dan nog een rol spelen, is het alleen als middel om deze begeerde autonomie te verkrijgen. Voor het object zelf – als dat een vrouw of man is – kan dat natuurlijk uitermate frustrerend zijn.

De homo faber moet ook van ophouden weten

Een tweede denker die Daniels bespreekt is Gilles Deleuze, met Félix Guattari de auteur van twee boeken over kapitalisme en schizofrenie getiteld *Anti-Oedipe*. Waar in het voorgaande de begeerte werd gezien als iets dat begint bij het menselijk subject, is dit bij Deleuze andersom. Eerst is er de begeerte en pas dan het subject (voor zover dat concept nog nodig is, in feite is de persoon een lege categorie). Niet het subject heeft begeerten, de begeerte heeft subjecten. Interessant is dat de begeerte voorgesteld wordt als een positieve kracht (in plaats van als een tekort). Begeerte is productief, "it keeps the world running". De kritiek van Deleuze op het kapitalisme richt zich op de voorstelling van de begeerte: waarbij subjecten en objecten gewoon zouden bestaan en er vervolgens een relatie van begeren ontstaat, waarin het dan gaat om het bezitten van deze objecten, het genot daarvan en de fantasieën eromheen. Daartegenover stelt Deleuze dat subjecten en objecten door de begeerte worden gecreëerd. In eerste instantie lijkt het erop dat deze kritiek ook Girard betreft. Toch is het verschil klein. Uiteindelijk is voor Girard de mimese fundamenteel, als openheid en als kracht die ons doet bewegen naar objecten. Het object komt pas uit de achtergrond tevoorschijn wanneer het het object van bemiddelde begeerte wordt. Ook het subject gaat niet aan de begeerte vooraf. Het ontstaat uit de mimetische begeerte en de miskenning daarvan. De psychiater Oughourlian noemt het menselijk ik daarom een ik-van-de-begeerte (*moi du désir*). Voor de volledigheid moet

vermeld worden dat Girard de nihilistische uitgangspunten van Deleuze afwijst.

Creatieve begeerte

Vanuit Deleuze maakt Daniels een interessante stap naar een mogelijke christelijke kritiek van het kapitalisme. De begeerte als productieve kracht kan in verband worden gebracht met de begeerte van de mens als geschapen naar het beeld van God en delend in Zijn scheppingwerk. Theologisch kan Gods doel met de schepping afgeleid worden van de overlopende volheid van de Drieëenheid. Voor Bernard de Clairvaux was begeerte synoniem met liefde en een afspiegeling van de positieve, creatieve begeerte (desire) van God. "Als uitdrukking van *charitas* is begeerte niet zo zeer een drang naar bezit, kenmerkend voor gebrek, maar een genereus geven, uitgedrukt in de vele vormen van *charitas*." De gerichtheid op objecten zoals deze door de mimese in gang wordt gezet hoeft blijkbaar niet per se te leiden tot rivaliteit en conflict, die we dan met culturele maatregelen zo goed en zo kwaad als het kan beteugelen. Begeerte als creatieve gerichtheid, die niet uit is op bezit, kan juist objecten tevoorschijn roepen, of nieuwe verrassende eigenschappen ervan.

Achter elke homo economicus schuilt een homo mimeticus

Bij Girard denkt men niet zo direct aan deze mogelijkheid van creatieve begeerte, maar in zijn theologische reflectie komt ze wel degelijk voor. De christen, zegt Girard, probeert Christus na te volgen, in het bijzonder in diens non-conflictueuze mimese van de Vader. Waarbij de Vader niet een onbewogen Sto-

icijnse godheid is die geen begeerte kent, maar een godheid die gekenmerkt wordt door overlopende liefde (Joh. 3:16). Een non-conflictueuze mimese gegrond in een fundamenteel vertrouwen (niet mijn wil, maar Uw wil geschiede). Opvallend is dat de enige plaats waar expliciet van Jezus gesproken wordt over begeren als een begeren om te delen: "Ik heb *varig begerd* dit Pascha met u te eten" (Luk. 22:15; vgl. ook Joh. 17:24). Daniels schrijft:

Desire, conceived mimetically, can only not issue in tragedy if the basic model is God the Christian Trinity, in whom desire is defined less by its objects than it is by its inherently donative, creative character (104).

Hiermee is een mogelijke weg gewezen uit het rijk van de schaarste. Nadeel van dit alternatief, als we het zo mogen noemen, is dat ze ons van buiten aangereikt moet worden, en van binnen aangenomen. Als politieke strategie gaat ze niet werken. Ze kan wel als inspiratie dienen.

Afsluiting

In tegenstelling tot wat de economische wetenschap gemakshalve aanneemt, zijn menselijke preferenties niet gegeven noch stabiel. Achter elke homo economicus schuilt een homo mimeticus. Zouden we met dit inzicht de economie anders kunnen inrichten? Als het gaat om radicale veranderingen, een 'nieuwe economie' is bescheidenheid geboden. Daarvoor zijn we allemaal, ook u en ik, te veel in de greep van de mimetische begeerte. Niet alleen de verdedigers van het kapitalisme, maar ook de activist die zich daartegen verzet of de idealistische pleitbezorger van de deeleconomie. Wat dat laatste betreft, het is helemaal waar dat economie niet draait om geld, maar om relaties, zoals een aantal christelijke economen bargumenteren in een recente uitgave van ForumC. Ze putten daar hoop uit. Het "schept kansen voor empathie en dus ook empathisch gedrag". Het is duidelijk dat we vanuit de mimetische theorie niet zondermeer optimistisch zijn over de gevolgen van dit empathisch gedrag.

De mimetische theorie is niet moralistisch, en pleit zeker niet voor een terugkeer naar premoderne samenlevingen, maar ze heeft wel een duidelijke ethische consequentie: "Du bist kein Sonderfall, sondern ein Beispiel für viele. Und das verpflichtet dich" laat Dieter Wellershoff zeggen in zijn roman *Der Himmel ist kein Ort*.

Hans Weigand is Associate Professor Information Management aan de Universiteit van Tilburg en voorzitter van de Girard Studiekring. Een eerdere versie van dit artikel is verschenen in *Beyond the American dream*, een lustrumbundel van Ichthus Rotterdam (2014).

Literatuur

- Achterhuis, H. *Het rijk van de schaarste*, Baarn, 1988
Daniels, J. *Wanting Nothing: imitation and production in the economy of desire*, New Blackfriars, Volume 90, Issue 1025, pp. 90-107 (2009)
Dumouchel, P. & J-P Dupuy, *L'enfer des choses, René Girard et la logique de l'économie*, Paris, 1979, pp. 137-254
Zizek, S. *The Fragile Absolute – or, Why is the Christian Legacy Worth Fighting For?* London, 2001

Menschen worden geen Brüder

Thema Frank Mulder

Het idee dat we autonoom zijn, en met iedereen vrienden kunnen worden, is een romantische, gevaarlijke illusie. Dat zei de Franse denker René Girard, die begin november op 91-jarige leeftijd overleed. Hij heeft een halve eeuw lang voortgeborduurd op dit eenvoudige inzicht.

Mark Zuckerberg wist het zeker, een paar jaar geleden: er zou veel minder geweld in het Midden-Oosten zijn als alle Joden en Palestijnen op Facebook zouden zitten. Waarschijnlijk denkt hij ook dat internetaansluitingen goed zijn voor het wederzijdse begrip tussen soennieten en sjiieten. Of, om het dichter bij onszelf te houden, tussen Nederlanders en Marokkanen. *Alle Menschen werden Brüder* – het is het geloof van de moderne tijd. Ten diepste wil toch niemand ruzie? Als we dichter bij elkaar komen en elkaar beter begrijpen, zal het geweld afnemen.

De strijd die we nu in de wereld zien, toont echter dat de mensen met de grootste haat voor het Westen, in de Europese hoofdsteden zijn opgegroeid. De mensen die een aanslag in Parijs plegen, hebben met Franse jongens op school gezeten. Er lijkt een verband te zijn tussen nabijheid en haat.

Wat het huidige wereldconflict ons ook leert, is dat er een andere factor is die ons samenbindt: een vijand. Dat was eerst Assad, de slechterik. Alle partijen, van links tot rechts, buitelden over elkaar heen om steun te betuigen aan de Syrische opstandelingen. Intussen is er weer een andere vijand opgestaan, die nog enger is. En daarom weten we niet hoe snel we naar het andere kamp moeten lopen. We moeten de gelede sluiten! IS moet vernietigd worden, al moeten we de grenzen ervoor sluiten. Pas dan komt er vrede.

Zondebok

Er is niets nieuws onder de zon. Al sinds het begin van de geschiedenis is het aanwijzen en uitstoten van een zondebok de basis van saamhorigheid. Dat is althans de hypothese van René Girard, die ruim een halve eeuw geleden begon met zijn onderzoek naar geweld en de werking van het menselijk verlangen. Zijn werk is een stevig tegenwicht tegen het idee dat we autonoom zijn en de wereld kunnen verbeteren.

Volgens Girard werden primitieve samenlevingen pas stabiel wanneer ze een uitlaatklep vonden voor het eeuwige geweld onderling. Dat was meestal een mens, die de schuld van alle ellende kreeg en uiteindelijk werd gelyncht. Daardoor klaarde de lucht op, en kon de gemeenschap weer samen verder. Door de zondebok te vernietigen, geloven mensen zich van het kwaad te ontdoen.

Door mythes, rites en taboes te analyseren ontdekte Girard in alle oude culturen flarden van herinneringen aan dit zondebokmechanisme. Hij ontdekte dat iedere orde begonnen is met een moord – een moord die vrede bracht. Maar de mythe verdoezelt altijd de willekeur van het geweld. Oedipus werd verstoten uit Thebe omdat hij de oorzaak was van de pest en de chaos. In bijna alles leek hij op zijn rivalen, maar toch kreeg hij de schuld – en terecht, zegt de mythe. Zelfs de tragedieschrijver Sophocles doorzag de willekeur niet.

Goden

Door de vrede die volgde op de uitdrijving hebben mensen geweld altijd geassocieerd met het heilige. Zondebokken werden uiteindelijk vereerd als goden, niet omdat mensen hen toch goed gingen vinden, maar omdat geweld en vrede twee gezichten waren van de vreeswekkende godheid. Met offers werd de herinnering aan dit geweld levend gehouden, en bleef de godheid op afstand.

Nog in de tijd van Sophocles had Athene, de bewonderde bakermat van onze beschaving, een voorraad slaven ter beschikking om in geval van dreigend onheil van de rots te kunnen gooien. Deze *pharmakoi* hadden dezelfde dubbele connotatie als de primitieve zondebok: ze werden gezien als schuldig, maar werden ook met religieuze verering omringd.

Ook politieke structuren zoals het koningschap zijn uit dit zondebokmechanisme ontstaan, beschrijft Girard. Dat is

nogal een statement van hem. Het betekent het volgende: onze culturele orde is niet gebaseerd op de rede, of op een soort sociaal contract. Het is gebaseerd op het eendrachtige geweld.

Apocalyptisch

René Noël Girard, geboren in 1923 in Avignon, begon zijn carrière als middeleeuws historicus. Gaandeweg ontpopte hij zich tot een van de bekendste denkers over geweld. "Geweld heeft hem altijd gefascineerd", zegt Benoît Chantre, een Franse filosoof. Samen met Girard bracht hij in 2007 nog een boek uit over de onbegrensde dynamiek van moderne oorlogen: *Achever Clausewitz*, oftewel "Afrekenen met Clausewitz". Het zou Girards laatste boek zijn, waarin hij veelvuldig verwijst naar het bijbelboek Openbaring.

Girard was door de Tweede Wereldoorlog ontzet geraakt over de apocalyptische ontwikkelingen in Europa, vertelt Chantre. "Daarbij kwam nog zijn afschuw over de manier waarop Charles de Gaulle in zijn land tot zondebok werd gemaakt." Hij besloot zijn carrière voort te zetten in de Verenigde Staten, waar hij trouwde met de Amerikaanse Martha McCullough, met wie hij drie kinderen kreeg. Hij bracht zijn academische leven door op verschillende Amerikaanse universiteiten, roekeloos heen en weer fietsend tussen verschillende disciplines. In de letterkunde, waar hij zich aanvankelijk op richtte, vond hij de sleutel waarmee hij alle andere vakgebieden zou ontsluiten: de 'mimetische begeerte'.

Dostojevski

Kijk maar naar de oude romans, zei Girard, kijk naar Dostojevski. Zijn romans staan bol van mannen die verliefd zijn op de geliefde van hun beste vriend, die op haar beurt weer in hevige rivaliteit verwickeld is met diens ex die alleen maar met haar nieuwe verloofde in zee is gegaan om zijn oude liefde

jaloers te maken. Maar als de eerste man uiteindelijk zijn geliefde binnensleept, en zijn beste vriend annex rivaal van het toneel verdwijnt, verdwijnt ook de hartstocht als sneeuw voor de zon. Uiteindelijk belanden de meeste figuren bij Dostojevski – tenzij ze openstaan voor echte liefde, waar hij ook in geloof – in de goot.

Hierin schuilt een belangrijk inzicht, zegt Girard. Pawel kan het meisje alleen begeren via zijn vriend, annex rivaal. Dat zegt iets over de mens, schrijft Girard in zijn eerste boek *De romantische leugen en de romaneske waarheid*, dat vijftig jaar geleden in het Frans uitkwam. Dostojevski, maar ook andere schrijvers zoals Shakespeare, Stendhal en Proust zien iets waar de romantische sociale wetenschappers in onze tijd blind voor zijn: we zijn helemaal niet autonoom. Onze begeerte is mimetisch, oftewel nabootsend. We begeren altijd via een ander. We willen hebben wat de ander heeft, en we willen dat die ander ons verlangen overneemt. In feite willen wij de ander zijn. Dat brengt ons in een jaloerse rivaliteit met anderen. Het begint al in de box, het eindigt op Wall Street. Naarmate we dichter bij elkaar komen, gaat de ander meer in de weg staan van ons verlangen. Van nature leidt dat niet tot liefde, maar tot rivaliteit. Ons model wordt tegelijk ons obstakel. De bron van geweld is onze mimetische begeerte.

Omdat geweld voortkomt uit kopieergedrag, is het ook besmettelijk, zegt Girard. Dat is de link met de zondebokhypothese die hij in 1972 zou presenteren in zijn boek *God en geweld*. Rivaliteit tussen mensen kan leiden tot een uitbarsting van geweld, die alleen maar stopt als ieder zich tegen één keert.

Darwin van de menswetenschappen

De hypotheses van Girard maakten veel los in de wetenschap. Met zijn gedurfde bril heeft hij een compleet alternatieve verklaring ontrold over het ontstaan van geweld, cultuur, religie en politiek. "Hij is de Darwin van de menswetenschappen", vond de bekende Franse filosoof Michel Serres, die hem in 2005 welkom mocht heten als onsterfelijk lid van de prestigieuze Académie Française.

"Girard zelf doet helemaal niet of hij iets nieuws verkondigt", zegt Joachim Duyndam, Socrates-hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit voor Humanistiek, die in zijn onderzoek Girards inzichten in verband wil brengen met Heidegger en Levinas. "Hij beroept zich vooral op oude teksten. Hij is eigenlijk heel eenzijdig, hij wijst altijd en overal maar twee punten aan: de mimetische begeerte en het zondebokmechanisme, wat hij ook leest. Maar dat doet hij heel knap en overtuigend, zonder vooroordelen. Hij is heel eerlijk en legt er niets in."

Maar zelf als *immortel* is de Fransman nog omstreden. "Dat komt, denk ik, omdat hij met een pijnlijke boodschap komt", zegt Duyndam. "Hij morrelt aan onze authenticiteit. Onze wensen, verlangens, gedachten en emoties zijn besmettelijk. We blijken helemaal geen stuurman te zijn van ons eigen bestaan."

Jezus als zondebok

Het ongemak met Girard heeft ook te maken met een derde pijler die Girard in de loop der jaren heeft opgetuigd: de rol

van de joods-christelijke teksten in het ondermijnen van het zondebokmechanisme. Girard ontdekte dat de meeste Bijbelse teksten niet voldeden aan zijn religietheorie, vertelt Chantre. "Daarin wordt namelijk, in toenemende mate, stelling genomen tegen het aanwijzen van zondebokken, en het perspectief gekozen van het slachtoffer. Met als toppunt natuurlijk de kruisdood, waarin God zelf - in de hoedanigheid van Jezus - de plaats inneemt van zondebok die door mensen wordt geofferd."

Dat is ongehoord. De sacrale vrede was nu juist gebaseerd op collectief geweld tegen het slachtoffer dat werd goedgepraat en niet werd doorzien. Het collectieve geweld tegen Jezus werd door zijn volgelingen echter meteen als onrechtvaardig bestempeld. Ze zeiden dat hij goddelijk was, niet omdat hij gewelddadig was, zoals de oude goden, maar omdat hij onschuldig was. Dat is een enorme breuk met de op dat moment bestaande religies, concludeert Girard. Een gevaarlijke breuk zelfs, want hiermee verdween de eensgezindheid. Hoe kunnen we het kwaad nog buiten de gemeenschap plaatsen als het blijkt in ieder van ons zit?

Chantre: "Het evangelie is de definitieve onthulling van de leugen waar onze cultuur op is gebouwd. God blijkt niet te zitten in het geweld, maar in het lijden. Het geweld blijkt van ons te komen. Paulus schrijft dat Jezus met zijn dood de machten van de wereld heeft ontmaskerd. Dat is een verschrikkelijk inzicht voor de mensheid, dat altijd door religies was verbloemd. Het christendom heeft ons beroofd van de uitlaatklep van onze rivaliteit."

Zijn ontdekking heeft Girard er uiteindelijk toe gebracht zich christen te noemen. "Girard gelooft dat een mens altijd een model navolgt. Hij ziet in Jezus iemand die je kunt navolgen zonder ermee te rivaliseren, want hij stapte zelf aan de kant. Die visie wordt hem in Frankrijk niet in dank afgenomen: eerst verhuist hij naar Amerika, vervolgens gaat hij over grenzen van disciplines heen, en tot overmaat van ramp wordt hij, achter zijn bureau, nog christen ook. Daarom is het in Frankrijk nog steeds niet goed mogelijk om over hem te schrijven."

Overigens is Girard de eerste die zal erkennen dat het officiële christendom alsnog in de huid is gekropen van de oude offerreligies, compleet met een gewelddadige God en het uitstoten van zondebokken. "Maar de ontmaskering kan niet meer ongedaan worden", zegt Chantre. "In toenemende mate zien we in de geschiedenis een ondermijning van het geloof in de mythen en in de instituties die gebaseerd zijn op het sacrale. Dat heeft vrijheid gebracht, maar biedt het geweld de kans om veel groter te worden. Geweld kon vroeger orde scheppen, maar brengt nu alleen nog meer geweld voort."

In andere woorden, zoals Girard in zijn boek over Clausewitz schreef: "Het lijden van Christus heeft niet alleen heiligheid ontketend, maar ook geweld." Dat geweld komt niet van God, voegt hij daaraan toe, ook al ziet hij veel christenen die dat op grond van Openbaringen wel denken. Dat geweld komt van onszelf. Girard ziet dat het ongeremde geweld potentieel aanwezig is in verschillende ideologieën: nationalisme, communisme, en misschien nog wel het meest in de islam. Dat de wereld vanzelf vreedzamer wordt, als we maar

moderner worden, vindt hij een grote illusie. We leven, kortom, in de eindtijd.

Openbaring

"Het was een soort openbaring", herinnert filosoof Hans Achterhuis zich. Hij weet nog goed hoe hij door de Pyreneeën wandelde met in zijn rugzak een tent en verder alleen het bekende boek van Girard waarmee die in 1978 doorbrak: *Wat sinds het begin der tijden verborgen was*. "Ineens zag ik de zondebokken en de mime overal voor me, daar tussen de bergtoppen. Later, op het strand, las ik andere boeken: *The Lord of the Flies*, *De goddelijke komedie*, *Het lijden van de jonge Werther*, en ik kon het niet meer niet zien. Het zat overal in! 'Het gaat over een authentieke liefde', schreef Komrij over Werther in het voorwoord, maar hij sloeg de plank helemaal mis. Werthers verlangen is één en al mimetisch."

"Het is jammer dat zo weinig mensen in Nederland erkennen hoe fundamenteel Girards ontdekkingen zijn", zegt Achterhuis. "In het buitenland vind je in alle vakgebieden wel mensen die iets met zijn inzichten doen, maar hier niet. Neem de gedragsbiologie. Frans de Waal heeft beschreven hoe het zondebokmechanisme bij chimpansee werkt. Maar omdat hij niet ingaat op Girard, blijft het bij leuke anekdotes. Andersom doet Girard wel iets met de inzichten van De Waal om de breuk te beschrijven tussen aap en mens."

Koets met paarden

Nederland heeft een eigen Girard Studiekring, die verbonden is aan de Vrije Universiteit. Maar filosoof Duyndam hoopt dat ook andere wetenschappers de moed krijgen om Girard serieus te nemen, want de mimetische theorie wordt met de tijd alleen maar actueler. "Rivaliteit en afgunst worden namelijk groter als de verschillen tussen mensen kleiner worden. Thomas Hobbes zag dat al in de zeventiende eeuw. Het deed hem niet veel, schreef hij, als hij als voetganger werd ingehaald door een koets met acht paarden. Maar als hij op een koets met twee paarden zat, en dan werd ingehaald door eentje met vier paarden, dan was dat erg."

Chantre legt uit: "Zolang een samenleving nog vaste patronen heeft, kun je elkaar bewonderen zonder dat de ander een rivaal wordt. Nu, in een tijd van globalisering en gelijkheid, wordt het steeds makkelijker om te begeren wat van iemand anders is. Iedereen spiegelt zich aan iedereen, en dat wordt in naam van de economie nog aangemoedigd ook." Tegelijkertijd heeft het christendom het mogelijk gemaakt vanuit het slachtoffer te denken. "Zondebokken uitstoten vinden we tegenwoordig onrechtvaardig. Maar je eigen begeerte opgeven en je vijanden vergeven, waar het evangelie ook over gaat, dat nemen we liever niet over. Daardoor is er een strijd losgebrand wie het grootste slachtoffer is. Degene die onrecht doet, wordt gedemoniseerd."

De enige weg tot vrede is het inzicht dat wij zelf net zo fout zitten als onze tegenstanders en dat we ons met elkaar moeten verzoenen. Chantre: "Daarom zei Serres dat Girard de enige echt geweldloze denker was die hij kende. In zijn denken, maar ook in zijn persoon." Dat is iets wat vaak over hem gezegd werd: hij was zo bescheiden, zo toegankelijk. Zelf geloofde Girard dat we een zwarte toekomst tegemoet gaan als

we doorgaan met denken in termen van dader en slachtoffer. "Hij voorspelde dat de wrok in de wereld zou toenemen. Niet alleen tussen individuen, maar ook tussen naties, die steeds minder macht hebben om geweld te beteugelen."

I like-button

Kritiek is er ook. Net als sommige andere kenners gelooft ook Duyndam dat Girard de mogelijkheid onderschat om rivaliteit te voorkomen. Toch doen we er volgens hem goed aan naar zijn waarschuwingen te luisteren. "Kijk naar de wereldomspannende con-

sequenties waartoe de begeerte op de beurs heeft geleid. Dat is veel verrekender dan de primitieve stamtwisten." En van de macht van de mime is Facebook met zijn *I like*-button misschien nog wel het beste voorbeeld. "Sommige feesten worden populair gemaakt door via Facebook eerst niet-bestaande personen aan te melden."

De Amerikaanse godsdienstwetenschapper Melanie van Oort is dat met hem eens. Aan de ene kant kan Facebook mensen helpen om de leugens van een dictatuur te doorzien en om protesten te organiseren. "Maar het kan er ook op uitlopen dat mensen nooit meer tevreden zullen zijn, ook niet met een betere regering."

Overigens richt de postmoderne mens die ontevredenheid ook naar *binnen*, zegt Van Oort. "In de globalisering gaan we met elke nieuwe connectie meer en meer op in de homogene menigte. Maar omdat we uniek willen zijn, groeit onze zelfhaat. Als we onszelf kunnen zien als slachtoffer, zijn we tenminste iemand. Girard heeft duidelijk laten zien dat vergoddelijking en slachtofferschap dicht bij elkaar liggen."

Origineel zijn

Mensen die zichzelf haten en zich tegelijkertijd zien als middelpunt van het heelal, noemen we dat geen narcisten? "Inderdaad, er schuilt een narcist in ieder van ons. Daar komen we niet vanaf, zou Girard zeggen. We moeten het alleen erkennen, zodat we ons ertegen kunnen beschermen. Sociale media kunnen ons daarentegen makkelijk de illusie geven dat we sociaal, onsterfelijk en origineel zijn, ook al vervreemden we misschien juist van de ander en zitten we uren in ons eentje leuke statusupdates te verzinnen. Wie denkt dat hij origineel is, is meestal de grootste imitator."

Grenzen vervagen, machten verdwijnen. In onze twitterende en facebookende wereld kunnen we ons met een druk op de knop aansluiten bij een begerende menigte die dictators ten val brengt - maar die zich ook tegen ons kan richten. Wat kunnen we doen als de wrok om zich heen grijpt, zoals we in het Midden-Oosten zien, maar ook in Europa?

"Afzien van elke vorm van rivaliteit", zegt Chantre. "We moeten bewonderen zonder te imiteren. De hele wereld wil dat we onszelf met anderen vergelijken. Blijf weigeren."

Frank Mulder is journalist en auteur van *De Geluksmachine*.

Het goede doel en het lapmiddel

Terzijde Ikenius

Jarenlang heeft ons gezin enthousiast meegedaan aan 'Walk4Water'. Halverwege deze wandeltocht pomp je water in je jerrycan die je meesjouwt tot de finish. Het opgelopen geld besteedt de ZOA aan putten voor mensen die elke dag hun water van ver moeten halen. Zodoende steunen mensen (sponsors) mensen (lopers) die mensen (ZOA) steunen die mensen (dorstigen) steunen: bemiddelde mensen helpen via meerdere middelaars onbemiddelde mensen aan de nodige middelen.

Door de veelheid aan sponsoracties worden de vormen steeds gevarieerder, duurder en bovenal omslachtiger. Het komt voor dat iemand kleinere sponsoracties houdt (oliebollen verkopen) om te komen aan zijn streefbedrag voor de eigenlijke sponsoractie (Muskathlon lopen). De sponsor geeft niet zozeer geld aan de bestrijding van een of ander kwaad, maar aan de activist. Hoe groter diens prestatie, hoe meer men lapt. Het middel is een doel op zich geworden.

Dat zijn perverse ontwikkelingen, die we wellicht niet opmerken, omdat we gewend zijn aan sponsoracties. Juist die vermoeiende rij sponsorlopen bracht de NewYorker Alexander Dunlop tot een ludieke verzetsdaad: hij organiseerde de 'Walk to Prevent Walking', waarbij mensen in een park picknickten, muziek luisterden, kletsten - van alles behalve wandelen. Zijn walk leidde niet tot the end of all walks, maar weerspiegelt de misstanden in het fenomeen sponsorlopen: mensen willen er een goed gevoel van krijgen, terwijl het verband tussen actie en doel zoek is. Het verhaal over Dunlop verzwijgt dan ook typisch hoeveel zijn Walk opgebracht heeft.

Soms probeert men de vorm van de actie te verbinden met de ongewenste situatie. 'Walk4Water' heb ik al genoemd; een ander voorbeeld is 'Gecellig', waarbij mensen zich een etmaal lieten opsluiten in een gevangenis om geld te verzamelen ter bestrijding van vrijheidsberoving in de vorm van huiselijk geweld. Bij het naspelen voel je iets van het lijden van mensen 'die net zo'n lichaam hebben als jij'. Toch blijft de afstand. Het is als wanneer je een horrorfilm kijkt: je voelt de spanning, maar weet je in veiligheid. Het lichaam kan bij sponsoracties wel hetzelfde zijn, maar het gelaat van de Ander is in lappen gewikkeld.

Voor mij blijven geld en goededoelenorganisaties noodzakelijke tussenstappen. Maar voortaan zal ik de sponsoractie als te missen link overslaan.